

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

Шрагіна Лариса Ісаківна,

доцентка кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки
факультету економіки і управління підприємництвом
Одеського національного економічного університету
ORCID ID: 0009-0007-3532-6755

Полякова Роксолана Олександрівна,

магістр кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки
факультету економіки і управління підприємництвом
Одеського національного економічного університету
ORCID ID: 0009-0006-8521-704X

Професійне визначення особистості відображає уявлення людини про різні професії, їх роль у суспільстві, а також власні плани стосовно своєї професійної реалізації.

Актуальність теми про необхідність урахування індивідуально-психологічних особливостей старшокласників на вибір професійної діяльності зумовлена трансформацією та динамічними змінами на сучасному ринку праці, що призводить нові покоління до невизначеності у виборі майбутніх професій. Багато старшокласників відчувають страх перед невідомим, оскільки їм не завжди ясно, чим вони насправді цікавляться і до чого мають здібності, а боязнь зробити неправильний вибір ставить перед молоддю нові виклики й можуть стати джерелом стресу. Додамо до цього економічні фактори, конкуренцію за обмежені місця в деяких навчальних закладах, що робить цей процес ще більш складним.

Зміст статті викликаний необхідністю глибше зрозуміти, які індивідуально-психологічні особливості, як-от ціннісні орієнтири, мотивація, здібності, впливають на рішення старшокласників зробити свій професійний вибір.

У статті проводиться аналіз наукової літератури, що охоплює психологічні аспекти професійної орієнтації. Одним із ключових елементів роботи є емпіричне дослідження щодо опитування старшокласників, результати якого показали суттєвий зв'язок між індивідуальними особливостями учнів і їхнім вибором професійного шляху. Це підтверджує, що учні, які мають чітке усвідомлення своїх інтересів і здібностей, успішно знаходять професійний напрям.

Так, дослідження підкреслює значущість урахування індивідуально-психологічних аспектів у формуванні професійної спрямованості молоді. Результати можуть стати корисними для освітян та батьків, які прагнуть підтримати старшокласників у важливий період життя, сприяючи їхньому професійному розвитку.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійні типи особистості, комунікативні та організаторські здібності, ціннісні орієнтації, мотивація успіху й боязнь невдачі.

Shragina L., Poliakova R. INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SENIOR GRADE STUDENTS AS A FACTOR OF PROFESSIONAL ORIENTATION

Professional self-definition reflects a person's views on different professions, their roles in society, and personal plans regarding professional realization. The relevance of the topic concerning the necessity to consider the individual psychological characteristics of high school students in choosing their professional activities is determined by the transformation and dynamic changes in the modern labor market, which lead new generations to uncertainty in their future career choices. Many high school students experience fear of the unknown, as they are often unclear about their true interests and abilities. The fear of making the wrong choice presents new challenges for youth and can become a significant source of stress. Adding to this are economic factors and competition for limited spots in certain educational institutions, making this process even more complex.

The content of this article is driven by the need to understand more deeply which individual psychological characteristics, such as value orientations, motivation, and abilities, influence high school students' decisions to make their professional choices. The article analyzes scientific literature that covers the psychological aspects of career orientation. One of the key elements of the study is an empirical survey of high school students, the results of which show a significant connection between individual characteristics of students and their choice of career path. This confirms that students who have a clear understanding of their interests and abilities successfully find their professional direction.

Thus, the study emphasizes the importance of considering individual psychological aspects in shaping the professional orientation of youth. The results may be useful for educators and parents who seek to support high school students during this important period of life, fostering their professional development.

Key words: professional self-determination, professional personality types, communication and organizational skills, value orientations, motivation for success, and fear of failure.

Вступ. Професійна спрямованість старшокласників значною мірою визначає їхні майбутні кар'єрні шляхи і, відповідно, рівень успіху в професійній діяльності та особисте задоволення від досягнутого. Однією з ключових проблем є те, що формування професійної спрямованості значною мірою залежить від індивідуально-психологічних особливостей учнів. Інтереси, цінності, самосвідомість, рівень мотивації та інші психічні особливості можуть впливати на вибір професії та на процес професійного самовизначення, що зумовлює необхідність детально дослідити, як індивідуально-психологічні особливості старшокласників впливають на формування їхньої професійної спрямованості. Це передбачає вивчення впливу різних психологічних аспектів на вибір професії, виявлення основних факторів, які можуть сприяти або заважати успішному професійному самовизначенню, а також розробку рекомендацій для підтримки старшокласників у цьому процесі.

Професійне визначення особистості відображає уявлення людини про різні професії, їхню роль у суспільстві, а також плани та цілі стосовно власної професійної реалізації. Б. Якимчук, посилаючись на Г. Радчук, розглядає професійне самовизначення як ключовий елемент професійного розвитку особистості й підкреслює, що самовизначення є не лише окремим актом або етапом професійного зростання, а й його фундаментальною основою, неперервним процесом пошуку й усвідомлення значення професійної діяльності, розкриття та реалізації власної ідентичності як фахівця, а також здійснення вибору в умовах складних професійних ситуацій, що постійно змінюються й ускладнюються [1].

Професійне самовизначення молоді як складний, тривалий та динамічний процес можна розглядати на трьох основних етапах. Перший етап охоплює період дитинства (від 6 до 10 років), коли домінують дитячі потреби й дитина формує уявлення про різноманітні професійні ролі, створює професійні інтереси та наміри, а також розвиває професійні можливості. Другий етап, який припадає на підлітковий вік (від 10 до 14 років), характеризується формуванням конкретних професійних інтересів, переваг та намірів, здобуттям знань щодо професійних вимог і життя, а також розвитком професійних можливостей. Нарешті, третій етап (від 14 до 18 років) – це період диференціації та інтеграції професійних інтересів, коли молодь ухвалює рішення щодо вибору професії та шляху її навчання й підготовки [2].

Вплив індивідуально-психологічних особливостей на професійне самовизначення старшокласників є важливим аспектом їхнього майбутнього життя. Кожен учень має унікальні риси характеру, і ці риси можуть впливати на їхні вибори щодо майбутньої кар'єри. Одні старшокласники мають схильності до певних видів діяльності, які відображають їхні індивідуальні інтереси та здібності. Схильності інших до певних професійних сфер можуть бути пов'язані через особистість або досвід. Психологічні особливості також можуть містити рівень самооцінки, стійкості до стресу, соціальну адаптованість та інші аспекти, які впливають на професійний вибір [3].

Кар'єрні рішення учнів школи формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Зовнішніми факторами є позиція сім'ї, підтримка педагогічного колективу, думка однолітків, плани на майбутнє, а також прагнення до суспільного визнання. Це також містить усвідомлення специфіки професійної діяльності.

Індивідуальні якості, що впливають на ухвалення рішень, можуть містити новизну досвіду, доброзичливість, креативність, наполегливість, а також темперамент та інші типологічні особливості [4].

Наступним важливим фактором є самооцінка особистості. Сучасні психологи (Є. Белінська, Г. Гумєнюк, О. Красіло, С. Тищенко, О. Тихомандрицька) підходять до розуміння поняття «самооцінка» як до явища, пов'язаного з емоційним ставленням дітей до себе. Це також містить розвиток рефлексивної свідомості, соціальні аспекти психології особистості, практичне самопізнання та формування гармонійного образу Я [5].

Самооцінка старших підлітків є складною і багатогранною системою власних переконань та оцінок. На відміну від молодших підлітків, вони глибше й ширше аналізують свою особистість. Старші підлітки оцінюють не лише окремі риси характеру, а й різні аспекти свого життя загалом. Вони демонструють певний рівень соціальної зрілості й усвідомлюють себе як людей, готових до дорослого життя. Ця внутрішня готовність виявляється в здатності самостійно обирати свій шлях та ухвалювати рішення [6]. У деяких галузях роботи важливими критеріями стають такі індивідуальні характеристики, як комунікативні та організаторські здібності. Здібності можна визначити як унікальні психологічні характеристики особистості, які відповідають вимогам певної діяльності. Вони є основою для набуття нових знань, умінь та навичок, а також для їх ефективного використання в роботі. Для людини важливі стратегічні здібності, які допомагають швидко реагувати в специфічних ситуаціях й обирати оптимальні поведінкові стратегії для досягнення кращих результатів [7]. Крім цих показників, варто також сказати про ціннісні орієнтації. Згідно із сучасним розумінням природи та особливостей функціонування ціннісних орієнтацій особистості, цінності формують їх структуру та зміст, а також їх можна поділити на дві основні групи залежно від цілей і завдань, яким вони слугують. Перша група – цінності-цілі (термінальні цінності), а друга – цінності-засоби (інструментальні цінності). Термінальні цінності відображають основні цілі людини, указуючи на її тривалі життєві

перспективи й те, до чого вона прагне зараз і в майбутньому. Вони визначають сенс життя, підкреслюючи, що є для особи особливо важливим, значущим і цінним. Відомо, що знайти себе та своє місце у світі – важливий показник особистісної зрілості. Інструментальні цінності, зі свого боку, відображають засоби, які вибирають для досягнення життєвих цілей. Вони є інструментами для реалізації термінальних цінностей [8].

Процес самовизначення є активною та креативною участю особистості в різних сферах соціальної діяльності, що містить вибір занять, які відповідають індивідуальним здібностям та суспільним потребам. Важливо також розвивати внутрішню потребу відповідально виконувати кожен вид діяльності та прагнути до максимальної самореалізації, використовуючи свої таланти та можливості.

Однією з ключових точок у цьому дослідженні є визначення того, як індивідуальні риси особистості взаємодіють із зовнішніми чинниками, як-от оточення, культурні впливи та економічні умови. Деякі старшокласники можуть бути схильні до вибору професії, яка відображає традиції їхньої родини або очікування суспільства. Інші можуть шукати індивідуальний шлях, що відповідає власним уявленням про щастя і задоволення від роботи.

Матеріали та методи. В емпіричному дослідженні використано такі психодіагностичні методики: методика Дж. Голланда для визначення професійних типів особистості (модернізований А. А. Сукамагі та проф. М. С. Янцуром) [9], методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей КОС-2 (Б. Федоришина) [10], методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [6], методика діагностики «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. А. Реана) [11].

Результати. У дослідженні взяли участь 54 учні 9–11 класів (20 хлопців, 34 дівчини) Удобенського ліцею. Тестування відбулося в травні, оскільки в цей час проблема вибору майбутньої професії є особливо актуальною для випускників школи. Тому цей момент є найбільш підходящим для вивчення особливостей процесів, пов'язаних із професійним самовизначенням особистості. Ефективність професійного визначення учнів під час навчання в школі формується мотиваційними чинниками, ціннісними орієнтирами та професійною спрямованістю, що визначатимуть майбутнє.

Аналіз результатів, що були отримані з дослідження на визначення ціннісних орієнтирів, наведено на рис. 1.

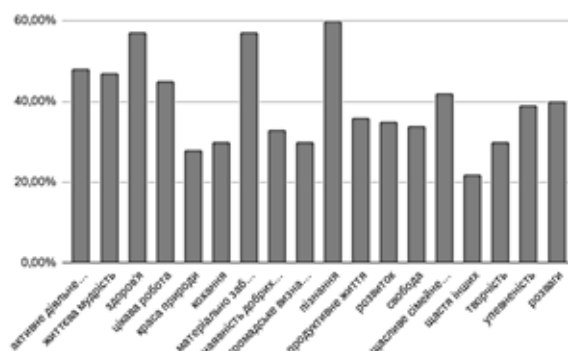

Рис. 1. Ієрархічна структура показників термінальних цінностей старшокласників

Старшокласники мають лідерські показники в таких термінальних цінностях, як «пізнання» (60 %), «матеріальне забезпечення» (58 %), «здоров'я» (57 %), «активне діяльне життя» (48 %), «життєва мудрість» (47 %), «цікава робота» (45 %). Важливість фінансової стабільності та комфорту вказує на прагматичний підхід до життя й бажання забезпечити себе. Підлітки шукають не лише фінансову вигоду, а й задоволення від професійної діяльності, що свідчить про бажання знайти роботу, яка приносить радість і мотивацію.

Значення життєвої мудрості є важливим і переплітається з усіма трьома типами цінностей, вказуючи на загальне прагнення до самопізнання та глибшого розуміння життя. Аналіз отриманих результатів інструментальних цінностей наведено на рис. 2.

Відзначається значна схильність до пріоритетності інструментальних цінностей «раціоналізм» (51 %), «незалежність» (41 %), «сміливість у захисті власних позицій» (45 %). Це свідчить про те, що підлітки шукають свою ідентичність і прагнуть до самостійності в житті; висока цінність раціоналізму може свідчити про те, що вони прагнуть ухвалювати обґрунтовані рішення й покладатися на логіку та аналітичний підхід у своїх справах; сміливість у захисті власних позицій показує впевненість у собі й готовність обстоювати своє навіть у складних ситуаціях.

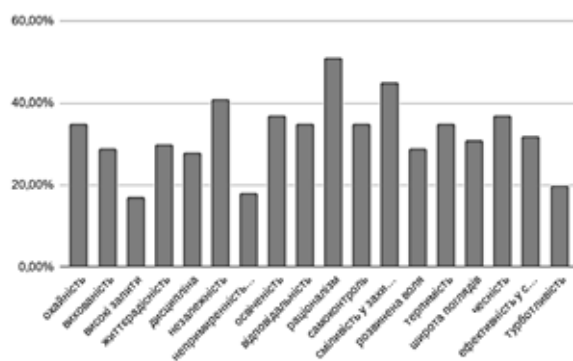

Рис. 2. Ієрархічна структура показників інструментальних цінностей старшокласників

Для дослідження визначення комунікативних й організаторських схильностей використано методику Б. Федорошиної. Отримані результати наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Комунікативні та організаторські здібності старшокласників Удобенського ліцею

здібності старшокласників в	рівень розвитку здібностей				
	низький 0,10-0,4	нижче середнього 0,46-0,55	середній 0,56-0,65	високій 0,66- 0,75	дуже високий 0,76-1,00
комунікативні	8	17	12	3	11
організаторські	12	19	6	7	7

Наведені результати свідчать про те, що комунікативні здібності в більшості на середньому та нижче середнього рівні. Це вказує на те, що старшокласники йдуть на контакт з іншими людьми та люблять спілкуватися, але не завжди виявляють ініціативу для цього. Щодо організаторських здібностей, то вони перебувають на рівні нижче середнього та низькому. Низький рівень організаторських здібностей у старшокласників може негативно вплинути на навчальний процес, виконання групових завдань і соціальні взаємодії. Це може спричинити труднощі з плануванням, управлінням часом та досягненням цілей, а також призвести до зниження самооцінки й стресу. Важливо вчасно ідентифікувати ці проблеми та надати підтримку через спеціальні програми розвитку організаторських навичок, що може позитивно вплинути на їх навчання та загальний розвиток.

Наступним етапом дослідження є визначення типів особистості за Дж. Голландом серед досліджуваних.

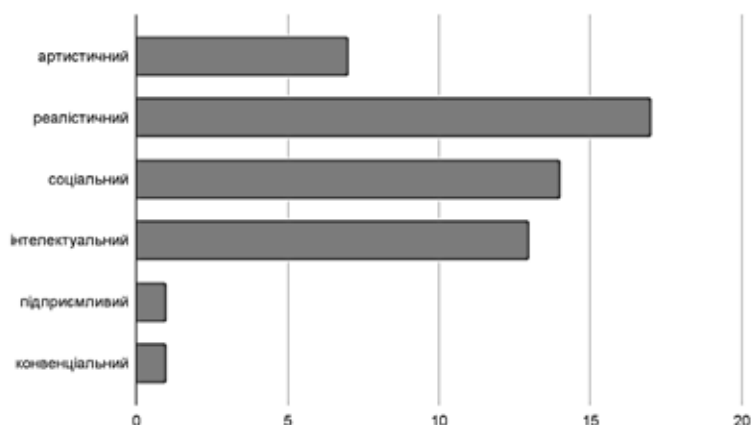

Рис. 3. Узагальнені значення за методикою визначення професійного типу особистості Дж. Голланда

Отже, найбільш пріоритетними типами для досліджуваних виявилися реалістичний (містить такі професії: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь тощо), інтелектуальний (ботанік, астроном, фізик, математик тощо) та соціальний (лікар, учитель, психолог тощо).

Для підтвердження даних про професійні типи ми провели анкетування за методикою діагностики «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. А. Реана). Тестування містило запитання, які стосувалися життєвих ситуацій і могли виникати в житті старшокласників, зокрема, про мотивацію успіху та про боязнь отримати невдачу. Отримані дані, наведені на рис. 3, свідчать, що в більшості опитуваних переважає мотивація на досягнення успіху (59,57 %), а мотивацію на уникнення невдачі результати показали (40,42 %). Отже, переважання мотивації на досягнення успіху серед старшокласників може вказувати на позитивну тенденцію, яка сприяє розвитку й самореалізації.

Найголовнішим етапом дослідження стало виявлення щільності зв'язку між професійним типом та індивідуально-психологічними особливостями старшокласників. Для цього скористаємося статистичною програмою Spss для опрацювання отриманих даних. Для визначення кореляційного зв'язку використаємо коефіцієнт Пірсона, він дав змогу виявити статистично значущі зв'язки показників професійного типу з показниками мотивації, організаторськими, комунікативними здібностями та життєвими цінностями. Між професійними типами (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, підприємницький, конвенційний, артистичний) та мотивацією успіху й боязні невдачі є тісний зв'язок ($r=0,804$; $p<0,01$), а також між комунікативними здібностями ($r=0,393$; $p<0,05$), організаторськими здібностями ($r=0,249$; $p<0,05$). Від'ємні статистично значущі зв'язки наявні між показниками (методика «Ціннісні орієнтації М. Рокича») «незалежність» і «професійний тип» ($r=-0,314$; $p<0,05$), «дисципліна» ($r=-0,54$; $p<0,01$), «забезпечене життя» ($r=-0,141$; $p<0,05$).

Кореляція ($r=0,804$; $p<0,01$) свідчить про те, що в професійного типу є сильний зв'язок мотивацією. Це може вказувати, що особи з певними професійними типами більш мотивовані до досягнення своїх цілей. Кореляція ($r=0,393$; $p<0,05$) свідчить про те, що професійний тип також має позитивний зв'язок із комунікативними здібностями, хоча цей зв'язок не є таким сильним, як у випадку з мотивацією успіху й боязні невдачі. Кореляція ($r=0,249$; $p<0,05$) показує, що професійний тип має невеликий, але статистично значущий зв'язок з організаторськими здібностями.

Виявлені від'ємні кореляції (з методикою додати) з незалежністю ($r=-0,314$; $p<0,05$), дисципліною ($r=-0,54$; $p<0,01$) і забезпеченим життям ($r=-0,141$; $p<0,05$) вказують на те, що зі зміною професійного типу можуть змінюватися ці показники залежно від зміни пріоритетів. Це може свідчити, що особи з певними професійними типами можуть бути менш незалежними та дисциплінованими.

Висновки. Отже, дослідження впливу індивідуально-психологічних особливостей старшокласників на формування професійної спрямованості показало, що професійне самовизначення є складним і багатогранним процесом, у якому важливу роль відіграють як внутрішні, так і зовнішні чинники. Особистісні риси, як-от комунікативні та організаторські здібності, суттєво впливають на вибір професії. Результати показали, що більшість старшокласників має середній рівень комунікативних здібностей і нижчий за середній рівень організаторських здібностей. Це може свідчити про необхідність розвитку цих навичок для покращення професійної підготовки.

Старшокласники виявили високу значущість термінальних цінностей. Це свідчить про прагматичний підхід до вибору професії, де фінансова стабільність поєднується з бажанням отримувати задоволення від роботи. Виявлено, що найбільш пріоритетними професійними типами для учнів є реалістичний, інтелектуальний та соціальний. Це вказує на схильність до діяльності, що вимагає практичних навичок, розумових здібностей та комунікації. Статистичний аналіз показав позитивний зв'язок між професійним типом і мотивацією досягнення успіху, що підкреслює ціль мотивації в процесі професійного самовизначення. Також зафіксовано позитивні, хоч і слабші зв'язки з комунікативними та організаторськими здібностями.

Результати дослідження підкреслюють необхідність психологічної підтримки старшокласників у процесі професійного самовизначення. Це може містити програми розвитку комунікативних та організаторських навичок, а також навчання щодо усвідомлення власних цінностей і мотивацій.

Загалом, дослідження підтверджує, що формування професійної спрямованості в старшокласників є результатом складної взаємодії між особистісними рисами, ціннісними орієнтаціями та зовнішніми чинниками, що вимагає системного підходу в освітньому процесі.

Література:

1. Якимчук Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 2(52). С. 167–178. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2020-52-2-167-178>
2. Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників як передумова успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. С. 39–45. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2020/9.pdf.
3. Грінченко О. М. Когнітивні особливості професійного самовизначення студентів психологів : дис. асистента: 19.00.07. Харків : ХНПУ. 2018. 238 с. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/GRINCHENKO_DIS.pdf.
4. Бессмертна С. Ф. Психологічні особливості самоставлення школярів підліткового періоду розвитку. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти* 2022. С. 40–44. DOI: [DOI:10.31812/PSYCHOLOGY.v3i.7471](https://doi.org/10.31812/PSYCHOLOGY.v3i.7471).

5. Скориніна-Погребна О. Особливості самооцінки та самоповаги населення на деокупованих територіях. *Проблеми екстремальної та кризової психології* 2024. № 1(7) С. 139–148. URL: http://dcpn.nuczu.edu.ua/images/2024-1/17_139-148.pdf.
6. Методика «Ціннісні орієнтації» Рокіча М. StudFiles URL: <https://studfile.net/preview/5258514/page:36/>
7. Богач О. В. «Особливості проявів моральних здібностей». *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць*. Т.12. Вип.5. Ч. I. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. С. 120–128. URL: <https://core.ac.uk/download/12084441.pdf>
8. Гурбанська С. О. Формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. URL: https://www.psych.kiev.ua/Формування_ціннісних_орієнтацій_у_юнацькому_віці.
9. Опитувальник професійної спрямованості (ОПС) Д. Голланда. URL: <https://ter.dcz.gov.ua/publikaciya/opytuvalnyk-profesiynoyi-spramovanosti-ops-d-golanda>.
10. Методика «КОС-2». StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/5258391/page:31/>.
11. Методика діагностики «мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. А. Реан). URL: https://stud.com.ua/112594/pedagogika/metodika_diaagnostiki_motivatsiya_uspihu_boiazn_nevdachi_rean.

References:

1. Yakymchuk, B. (2020). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku tvorchoho potentsialu osobystosti. [Psychological Features of the Development of the Creative Potential of the Individual]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*. № 2(52). S. 67–178. DOI: doi.org/10.33216/2219-2654-2020-52-2-167-178 [in Ukrainian].
2. Chechko, I. I. (2020). Profesiine samovyznachennia starshoklasnykiv yak peredumova uspishnoi profesiinoi samorealizatsii ta kariernoho rozvytku. [Professional Self-Determination of High School Students as a Prerequisite for Successful Professional Self-Realization and Career Development]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia*. S. 39–45. Retrieved from https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2020/9.pdf [in Ukrainian].
3. Grinchenko, O. M. (2018). Kohnityvni osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia studentiv psykholohiv [Cognitive Features of Professional Self-Determination in Psychology Students]: *Assistant's Dissertation*: Kharkiv : KhNPU. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/09/GRINCHENKO_DIS.pdf [in Ukrainian].
4. Bessmertna, S.F. (2022). Psykholohichni osoblyvosti samostavlennia shkoliariv pidlitkovoho periodu rozvytku. Aktualni problemy psykholohii v zakladyakh osvity [Psychological Features of Self-Assessment in Adolescents]. *Current Issues in Psychology in Educational Institutions*. S. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.31812/PSYCHOLOGY.V31.7471> [in Ukrainian].
5. Skorynina-Pohrebna, O. (2024). Osoblyvosti samoostinky ta samopovahy naselennia na deokupovanykh terytoriiakh. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. [Features of Self-Esteem and Self-Respect in the Population of De-Occupied Territories]. *Problems of Extreme and Crisis Psychology*. S. 139–148. Retrieved from http://dcpn.nuczu.edu.ua/images/2024-1/17_139-148.pdf [in Ukrainian].
6. Metodyka "Tsinnisni oriantatsii" Rokicha [Methodology "Value Orientations" by Rokych]. StudFiles. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5258514/page:36/> [in Ukrainian].
7. Bohach, O.V. (2008). Osoblyvosti proiaviv moralnykh zdibnostei. [Features of the Manifestation of Moral Abilities]. Aktualni problemy psykholohii: Problemy psykholohii tvorchost. *Zbirnyk naukovykh prats*. S. 120–128. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/12084441.pdf> [in Ukrainian].
8. Hurbanska, S.O. Formuvannia tsinnisnykh oriantatsii u yunatskomu vitsi. [Formation of Value Orientations in Youth Age. Bulletin of Psychology and Social Pedagogy]. *VISNYK psykholohii i sotsialnoi pedahohiky*. Retrieved from https://www.psych.kiev.ua/Формування_ціннісних_орієнтацій_у_юнацькому_віці [in Ukrainian].
9. Opytuvalnyk profesiinoi spriamovanosti (OPS).[Questionnaire of Professional Orientation (OPC) by D. Holland]. Retrieved from <https://ter.dcz.gov.ua/publikaciya/opytuvalnyk-profesiynoyi-spramovanosti-ops-d-golanda> [in Ukrainian].
10. Metodyka "KOS-2" [Methodology "KOS-2"]. StudFiles. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5258391/page:31/> [in Ukrainian].
11. Metodyka diahnostryky "motyvatsiia uspihu i boiazn nevdachi" [Methodology for Diagnosing "Motivation for Success and Fear of Failure".] A. A. Rean. Retrieved from https://stud.com.ua/112594/pedagogika/metodika_diaagnostiki_motivatsiya_uspihu_boiazn_nevdachi_rean [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 08.11.2024